Poznań, 27 sierpnia 2024 r.

dr hab. Anna Weronika Brzezińska, prof. UAM
Instytut Antropologii i Etnologii
Wydział Antropologii i Kulturoznawstwa
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
email: awbrzez@amu.edu.pl

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

autorstwa mgr Patrycji Laskowskiej-Chyły pt. *„Nie było nas, był las…" Reinterpretacje dziedzictwa lasowiackiego w środowisku postindustrialnym*, ss. 294, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Wydział Histiryczny, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej, Kraków 2024. Promotorka: Prof. UJ dr hab. Anna Niedźwiedź

Recenzowana rozprawa doktorska poświęcona jest zagadnieniu reinterpretacji dziedzictwa lasowiackiego w środowisku postindustrailnym. Krajobrazem kulturowym i społecznym, który interesuje Autorkę rozprawy jest obszar etnograficzny określany mianem Lasowiaków; jego ramy fizyczne wyznaczone są granicami Puszczy Sandomierskiej oraz widłami rzek Sanu i Wisły, a istotnym dla przeprowadzonych badan ośrodkiem miejskich jest Stalowa Wola. Ta bardzo interesująca przestrzeń w ostatnich kilku latach przeżywa wzmożone ożywienie kulturowe i społeczne – zarówno oddolne (wśród samych mieszkańców), jak i odgórne (wśród instytucji kultury i badaczy). Niezwykle skuteczne przedsięwzięcia przyczyniają się do zwiększania świadomości dot. kultury tego regionu, zarówno na poziomach lokalnym i regionalnym, jak i ogólnopolskim. Podobne „ożywienie etnograficzne" jest obserwowane chociażby w odniesieniu do kultury nadwiślańskiego Urzecza czy wielkopolskich Chazów/Hazów. Wspominam o tym dlatego, że na wszystkich tych obszarach zachodzą podobne procesy – na kanwie reliktów tradycyjnej kultury ludowej, przy współudziale osób zajmujących się działalnością badawczą oraz animacyjną (upowszechnieniową) dochodzi do procesu ożywienia kultur lokalnych, ale w nowych kontekstach, nowych okolicznościach i za pośrednictwem nowych kanałów transmisji kulturowej. Dlatego tak istotną kategorią służącą do opisu tychże współczesnych zjawisk staje się „reinterpretacja", dzięki czemu mówić można o zjawisku swoistej retradycji. Także i tę kategorię opisową do zbadanych przez siebie zjawisk przyjęła Autorka. Co istotne dla charakteru rozprawy, jej konstrukcji i struktury, należy wspomnieć, iż Autorka pochodzi ze Stalowej Woli i to tam podejmowała liczne działania animacyjne i badawcze. Zatem Jej rozprawa doktorska jest nie tylko efektem badań

etnograficznych i antropologicznego namysłu – jest efektem wieloletnich działań realizowanych wspólnie z Lasowiakami, dla Lasowiaków i o Lasowiakach. Z dużym zaciekawieniem czytałam rozprawę, nie mogąc pozbyć się (jak najbardziej pozytywnego) wrażenia, że czytam klasyczną monografię etnograficzną, której celem jest dokonanie opisu grupy etnograficznej wg zasady od ogółu (tło historyczne i tożsamościotwórcze) do szczegółu (opis i analiza wybranych aspektów kultury lasowiackiej). Taka forma prezentowania uzyskanych wyników badań pokazuje, że ten model badawczy oraz sposób prezentacji treści wciąż znajduje swoje uzasadnienie i właściwą metodą do opisu kultur lokalnych i regionalnych.

Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów i podsumowania, a jej struktura jest dobrze przemyślana, spójna i logiczna, uzupełniona jest o Aneks zawierający wykaz rozmów oraz dwa fragmenty scenariusza wigilii z miejscowości Zaklików i Stalowa Wola. Pracę uzupełnia Bibliografia oraz streszczenia w językach polskim i angielskim.

We wstępie Autorka w sposób chronologiczny prezentuje, w jaki sposób sama zainteresowała się regionem Lasowiaków, w jaki sposób z obserwatorki i badaczki stawała się aktywną animatorką, zaangażowaną w promowanie dziedzictwa lasowiackiego. Kluczowym problemem badawczym, który definiuje dotyczy tego czym jest „dziedzictwo lasowiackie" (s. 8), do kogo należy (problem własności dziedzictwa i identyfikacji z nim) oraz jego zmienności. To bardzo trafianie zarysowane pytania badawcze, na które odpowiada w recenzowanej dysertacji doktorskiej. W tej części pracy zabrakło mi jednak jasnego i zdecydowanego stwierdzenia, co jest celem rozprawy (takie stwierdzenie pojawia się w Podsumowaniu, s. 260). Bo jeśli jest nim tytułowa „reinterpretacja dziedzictwa", to w tym miejscu powinno znaleźć się wytłumaczenie w jaki sposób Autorka rozumie kluczowy dla Niej termin „reinterpretacja". Rozumiem, że przyjęta perspektywa konstruktywistyczna analizy dziedzictwa zakłada podążanie za tematem, jednak swego rodzaju manifest definicyjny postrzegam w tym miejscu jako brak. Pojawia się to co prawda w podrozdziale I. 1. 3. (s. 31-45), w którym Autorka referuje wybrane przez siebie prace uznanych badaczek/y dziedzictwa, jednak traktując ten termin jako nadrzędny dla całości pracy uważam, że powinien być on omówiony odrębnie.

Rozdział I Autorka rozpoczyna od wnikliwego opisu Stalowej Woli oraz Tarnobrzeskiego Zagłębia Siarkowskiego, co pozwala czytelnikom zrozumieć kontekst historyczny i przestrzenny oraz warunki rozwoju, funkcjonowania, trwania i przekazu dziedzictwa lasowiackiego. W tym samym rozdziale (podrozdziały 1.3 i 1.4) omawia konstruktywistyczne rozumienie kategorii dziedzictwa oraz prezentuje metodologię i sposoby klasyfikacji materiału badawczego. Jako przewodniczkę przyjętej przez siebie metodologii obiera Kirsten Hastrup,

co przydaje się Autorce w sytuacjach „bycia uwikłaną w teren". To trudna rola – członkini społeczności, animatorki oraz badaczki. Każda z tych ról wiąże się z innymi oczekiwaniami, każda także wymaga wypracowania sobie właściwych relacji ze (współ)badaną społecznością. W tym miejscu mogła się pojawić refleksja związana z autoetnografią. Dodatkową trudnością dot. interpretacji pozyskanych materiałów terenowych było dla Autorki podzielenie badań na trzy etapy (s. 47). Jednak pozwoliło to nie tylko na przeprowadzenie badań w danym momencie, ale pomogło Jej właściwie dobrać materiał badawczy do dalszych analiz. Finalnie do analizy zostało wybranych 40 wywiadów (por. Tabela 1, s. 52) przeprowadzonych z przedstawicielkami i przedstawicielami instytucji, organizacji oraz przedsiębiorców. Czyni to pracę wiarygodną pod względem reprezentatywności oraz wglądu badawczego w teren.

Rozdział II skupia się na przemianach i perspektywach Puszczy Sandomierskiej w kontekście etnografii. Autorka szczegółowo opisuje historię zainteresowań badawczych dot. tego obszaru, które kształtowały się od połowy XIX wieku do czasów współczesnych. Za istotne dla swoich rozważań uznaje Autorka także mapy (s. 69 i 71) pokazujące, w jaki sposób etnografowie i inni badacze klasyfikowali grupy etnograficzne, na podstawie przyjętych przez siebie kryteriów. Jednak dla tematu rozprawy doktorskiej kluczowe są dwa kolejne podrozdziały, opisujące warunki kształtowania się, rozwoju i funkcjonowania kultury lasowiackiej od 1945 roku do końca wieku XX. To w tych czasach zapadały decyzje dot. powoływania nowych instytucji kultury, prowadzenia badań etnograficznych, wydawania publikacji naukowych, które są punktem odniesienia dla osób współcześnie zajmujących się dziedzictwem lasowiackim. Widać bardzo dobre rozeznanie Autorki we wszystkich ówcześnie pojawiających się pracach. Prace są omówione w porządku chronologicznym, zabrakło mi jednak problemowego zestawienia tych prac i ich pogrupowania z uwzględnieniem np. ośrodków badawczych, kierunków badań i ich wpływu na współczesną kulturę regionalną. Pozwoliłoby to być może opracować swoistą „oś czasu" zainteresowań Lasowiakami i ich dziedzictwem, i uchwycić moment, w którym doszło do np. aktywizacji na polu animacji społeczności lokalnych poszukujących informacji o swoim regionie. Byłoby to uzupełnieniem konkluzji zawartych w podsumowaniu tego rozdziału (s. 104).

Rozdział III został poświęcony na analizę dyskursów dot. tożsamości lasowiackiej. To wg mnie najciekawsza część recenzowanej pracy, która stanowi ramę dla rozważań podejmowanych w kolejnych dwóch rozdziałach. Autorka sprawnie posługuje się literaturą przedmiotu przywołując najistotniejsze prace naukowe, sprawnie dokonuje tejże analizy w odniesieniu także do reprezentacji filmowych. W tym rozdziale znajdujemy także obszerne fragmenty

wypowiedzi pochodzące z badań, które są znakomitą ilustracją analiz teoretycznych snutych przez Autorkę. Podoba mi się bardzo określenie „starcie etnograficznej wiedzy" (w kontekście stroju lasowiackiego, s. 129), które bardzo trafnie pokazuje czym współcześnie jest ekspercka wiedza etnograficzna w pracy ze społecznościami lokalnymi. Tym określeniem Autorka pokazuje jak bardzo (w stosunku do np. lat 60-80. XX wieku) zmieniała się rola etnografa pracującego w terenie – z jednej strony są duże oczekiwania wobec badaczy (dot. udzielania dostępu do fachowej, naukowej wiedzy), z drugiej zaś oczekiwane jest partnerstwo i zrozumienie. Autorka prezentuje w swoich badaniach i ich opisie właśnie to drugie podejście – partnerskie, nastawione na rozmowę i negocjacje. Trafna jest także refleksja podsumowująca ten rozdział – o kształtowaniu współczesnej tożsamości lasowiackiej nie decydują wyobrażenia o przeszłości, ale konteksty w jakich budowane są dyskursy dot. owej przeszłości.

Rozdział IV został poświęcony opisowi i reinterpretacji produktów lokalnych, które Autorka określa jako „regionalne produkty tożsamościowe". Zastanawiam się jednak, czy właściwszym określeniem nie byłoby nazywanie ich „produktami tożsamościotwórczymi", wszak to konteksty ich funkcjonowania i ich użytkowanie pokazuje, że takie działanie jest procesem; przyczyniając się do tworzenia (a może wręcz – wytwarzania?) tożsamości. Słusznie Autorka zwraca uwagę na fakt, że tym co w sposób bezpośredni przyczyniło się do popularności tych produktów była (i nadal jest) polityka Unii Europejskiej wymagająca od beneficjentów swoich programów wytwarzania treści nawiązujących do kultury i dziedzictwa regionu. W tym miejscu jako dobry kontekst do analizy materiału mogłyby posłużyć Autorce działania podejmowane np. w Łowiczu, na Kaszubach czy Rzeszowszczyźnie. Z kolei w części dot. przestrzeni publicznej miast, które wprowadzają elementy kultury tradycyjnej wiejskiej można było nawiązać do podobnych działań np. z terenu Bobowej (mural z bobowską koronką klockową) czy Białegostoku (mural z dziewczynką w stroju podlaskim). By uchwycić kontekst lokalny, lasowiacki, mogła Autorka wprowadzić „lustro badawcze", czyli przykłady z innych regionów. Opis i analiza procesu wytwarzania produktu lokalnego opisany w podrozdziałach 4.2 i 4.3 jest bardzo ciekawy, pokazuje nie tylko rekonstrukcję wydarzeń, ale i odkrywa przed czytelnikiem kulisy pracy badawczej. Mamy możliwość podążania za Autorką, brania udziału w spotkaniach i rozmowach, odkrywania kolejnych tropów badawczych wraz z Nią. Tę podróż bardzo dobrze ilustrują fotografie, zamieszczone w pracy i trafnie dobrane. I tutaj mam podobną uwagę co do Rozdziału II. W podsumowaniu tej części pracy zabrakło mi zestawienia tych terenowych odkryć, zaprezentowanych w formie tabeli lub rysunku/grafiki, która pokazywałaby zależności

instytucjonalne, osobowe i teoretyczne dot. procesu wypracowywania lasowiackiej identyfikacji wizualnej.

Ostatni Rozdział V skupia się na reinterpretacji i performowaniu dziedzictwa w odniesieniu do widowiska obrzędowego jakim jest Wigilia Lasowiacka. Materiał badawczy został pozyskany w trakcie realizacji przez Autorkę projektu, wspólnie z Miejskim Domem Kultury w Stalowej Woli. Odwołując się do teorii performansu dokonana jest analiza tego wydarzenia, z podzieleniem tego na etapy – od pracy koncepcyjnej po prezentację widowiska. Polecam w tym miejscu wyniki badań przeprowadzonych przez dr Karolinę Dziubatą-Smykowską, która analizowała wielkopolskie weselne widowiska obrzędowe i także badała ich znaczenie dla społeczności lokalnej. Odwoływała się do kategorii folkloru i folkloryzmu, i tej perspektywy (folklorystycznej, w rozumieniu antropologicznym) zabrakło mi w tym rozdziale.

W Podsumowaniu znajdujemy syntezę wniosków zawartych w poszczególnych rozdziałach, z podziałem na poszczególne kategorie badawcze będące przedmiotem rozważań Autorki. Oczekiwałabym jednak od Autorki szerszej refleksji także nad tym, co Jej samej dały przeprowadzone badania – przede wszystkim jako „badaczce u siebie". Ciekawi mnie także to, w jaki sposób Autorka postrzega swoją pracę w kontekście aplikowalności uzyskanych wyników badań: (1.) Czy uzyskany wynik może być spożytkowany przez lokalny samorząd / instytucje kultury / regionalistów do dalszych działań nad budowaniem wizerunku lasowiackiego? (2.) W jakim kierunku mogą być realizowane dalsze badania nad dziedzictwem lasowiackim? (3) Czy któregoś z elementów dziedzictwa lasowickiego nie udało się Autorce zbadać, a byłoby warto? Zabrakło mi także krytycznej autorefleksji dot. przyjętych metod badań oraz sposobów gromadzenia i interpretacji danych badawczych. Taki rodzaj ewaluacji własnych badań byłby pomocny przy dalszych pracach naukowych i terenowych, pozwoliłby także na zaproponowanie sposobów współczesnego konstruowania monografii regionalnych.

Pracę kończy obszerna „Bibliografia", w której zabrakło wg mnie ważnego opracowania pod redakcją Barbary Fatygi i Ryszarda Michalskiego, *Kultura ludowa. Teorie, praktyki, polityki* (Warszawa 2014), znajduje się w niej m.in. obszerna i krytyczna analiza programu „Kultura ludowa i tradycyjna" MKiDN. Warto także sięgnąć do artykułów autorstwa Hanny Schreiber dot. niematerialnego dziedzictwa kulturowego i Konwencji UNESCO z 2003 roku, a także do tomów z serii *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce i jego ochrona*. W tych tomach zawartych jest szereg artykułów opisujących podobne procesy dot. reinterpretacji dziedzictwa, zatem Autorka znalazłaby w nich zapewne inspirację i poszerzyła swoje pomysły interpretacyjne i teoretyczne.

Na koniec chciałabym wspomnieć, że praca została przygotowana rzetelnie, przypisy odnoszące się do literatury, jak i te stanowiące uzupełnienie w formie komentarza do głównej narracji zostały przygotowane poprawnie. Zaletą jest także zamieszczenie *Wykazu rozmówców* (s. 264-265) z podziałem na lata, w jakich rozmowy były prowadzone. Materiał ilustracyjny jest dobrany adekwatnie, podobnie jak wypowiedzi rozmówców w formie cytatów. Czyni to pracę ciekawą, z dobrze poprowadzoną narracją.

Konkluzja

Recenzowaną rozprawę doktorską, która została napisana w nurcie tradycyjnej monografii etnograficznej skupionej na konkretnym obszarze, uważam za ciekawą i wartościową pod względem naukowym. To opracowanie bardzo przydatne w środowiskach akademickich i lokalnych, dokumentujące kulturę lasowiacką w procesie przemian i w momencie utrwalania swojej tożsamości. Za zaletę uznaję to, że Autorka występuje w roli badaczki zaangażowanej, czynnie biorącej udział we współczesnej kulturze w swoim regionie. To niełatwa rola, jednak uważam, że udało się połączyć dwie perspektywy – zewnętrzną i wewnętrzną. Dzięki temu zgromadzony materiał badawczy jest kompletny, ale także niezwykle interesujący. Mgr Patrycja Laskowska-Chyła jest naukowycznią dobrze przygotowaną do pracy naukowej, potrafiącą projektować i prowadzić samodzielne badania, a także mającą dobre rozeznanie w literaturze przedmiotu dot. interesujących Ją zagadnień.

Praca stanowi ważny wkład w rozwój dyscypliny, znacząco przyczyniając się do rozwoju studiów nad zagadnieniem współczesnych kultur regionalnych, sposobów konstruowania lokalnego dziedzictwa i jego reinterpretacji.

Przedłożoną mi do oceny rozprawę doktorską autorstwa mgr Patrycji Laskowskiej-Chyły pt. *„Nie było nas, był las..." Reinterpretacje dziedzictwa lasowiackiego w środowisku postindustrialnym),* oceniam **pozytywnie**. Tym samym stwierdzam, że praca spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim w art. 13 ust. 1 *ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki*, wnioskuję zatem o dopuszczenie Jej do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Anna Brzezińska

dr hab. Anna Weronika Brzezińska, prof. UAM